

**MEDDELANDE NR 17
FRÅN
SALTSJÖBADENS HEMBYGDSFÖRENING
MAJ 1988**

**SALTSJÖBADEN
I
LITTERATUREN**

**EN SKISS
AV
FIL LIC INGEMAR WIZELIUS**

**VID DAGENS NYHETERS KULTURREDAKTION
1944 – 1975
ORDFÖRANDE I BIRGER SJÖBERG-SÄLLSKAPET**

Innan Saltsjöbaden kom till för bortåt hundra år sedan, låg här en handfull hemman och torp under Erstavik. Det var ett anonymt landskap, och från den tiden finns det förstas inte många litterära anknytningar till området. I Gunnar Lindbergs Saltsjöbadens historia från 1959 står det att "Sången vill berätta, att Bellman några somrar bott i det ännu bevarade huset" intill vad som i dag heter Saltsjöbadens sjukhus.

Bellman gjorde inte det, däremot vet man att han åtminstone vid ett tillfälle gästade Erstavik. Där föddes för övrigt 1792, på Bellmans tid, Wilhelm von Schwerin, hjälten i Runebergs dikt med samma namn i Fänrik Ståls sägner. Det röda 1700-talshuset vid Saltsjöbadens sjukhus står alltjämt kvar. Det var en gång i tiden ett av torpen under Erstavik, Rösunda. Där föddes 1848 Birger Sjöbergs far och dessförinnan också hans farfars mor. Birger Sjöbergs förfäder var fiskare, skeppare och torpare som i varje fall sedan 1600-talet levde i triangeln Tyresö, Erstavik, Ingarö. Men någon visa skrev han aldrig om sin fädernebygd, även om skepparna i släkten skymtar i hans efterlämnade manuskript.

Vattenvägarna kring Saltsjöbaden och särskilt då Baggensfjärden spökar som rimligt är i litteraturen långt innan samhället blev till. Där gick viktiga transportleder, kanske främst vintertid, från södra skärgården in till Stockholm. Elias Sehlstedt skrev vid mitten av 1800-talet en dikt som heter Reseinytryck på isen mellan Sandhamn och Stockholm och jag citerar några rader:

Och så kom det snö.
Från Lappland kom Nordan liksom en fantast
och tog böljorna fast.
Och skärgården blev på ett märkvärdigt vis
fanerad med is.

Brunte spänns för släden och så bär det iväg från Sandhamn, där Sehlstedt var tullinspektör, till Stockholm:

Och lustigt och glatt, som en bullrande dans
över böljan det bar.
I skogen var tyst, och i lunderna fanns
ingen sångare kvar.
Och Baggen låg blank, som han sopts med en kvast
men förunderligt fast.

Dikten slutar med att ekipaget kör in på Nackanäs värdshus, där resenärerna stärker sig före infarten till Stockholm.

Men också sedan Saltsjöbaden blivit till, järnvägen dragits ut och det stora hotellet uppförts är det naturen som främst fånglat besökarna här ute. Inte minst vintertid. Marika Stiernstedt berättar i memoarboken Adjö, min gröna ungdom om ett besök i Saltsjöbaden vid sekelskiftet. Hon var då förlovad med Carl Cederström, en av flygets pionjärer i Sverige. Hon skriver:

"Jag minns en strålande vintermorgon, antagligen i februari, då han ringde upp mig hemma i Stockholm och bad mig ta tåget till Saltsjöbaden, där han skulle möta. Baggensfjärden låg isbelagd och körtrafiken utifrån yttre öarna gick då fram genom Strömma kanal, genom den smala Kolströmmen, tvärsöver denna vida fjärd och vidare in på smalare farvatten igen vid Boo. Vägen var den officiella kungliga "landsvägen" till Stockholm, precis samma rutt som man gammalt i världen rodde in till stan. Den stakades ut med granruskor eller enbuskar. Blev det rännor i isen, hade den väghållande skyldighet att lägga ut bro i form av några bräder. Då och då dånade det som skott över isytan; det var när en ny ränna sprang fram.

Men dånets skrämde ingalunda skärgårdsbonden på stadsfärd efter en långsamt lunkande liten raggig häst under det angenämt sövande pinglet från den enkla mässingsskällan framme på hästens bog. Man var van vid dånets, vid sprickorna och till med vid ganska lömska vakar, och man fortsatte optimistiskt att åka så länge det fanns möjligheter, eller tills isen blev porös som en svamp och hästen gick fram i bara sörjan.

Det var inte många vänner det inte kom budskap om att den eller den slutligen gått ner sig och mist både häst och släde - och stundom livet."

En av dem som på detta sätt miste livet var Birger Sjöbergs farfar som den 10 mars 1850, i vårbrytningen alltså, "Körde ned och drucknade i Fällströms Strömmen. 35 år 11 m. 14 d." som det står i församlingens dödsbok.

"Med tiden skulle jag själv bli med om ett och annat äventyr i den stilen", fortsätter Marika Stiernstedt, "men ännu var allt där nytt för mig. Vid Saltsjöbaden mötte Carl med ett minimalt åkdon, som gick under benämningen den amerikanska kappsläden" och så bar det iväg över Baggen till Gustavsbergs värdshus.

Därifrån är det inte långt till Beatelund, som var Cederströmarnas fideikommiss.

Efter giftermålet slog sig Carl och Marika ner på Brunn, en gård på Ingarö, och när de vintertid reste in till Stockholm tog de först släden över Baggen till Saltsjöbadens station.

I dag har slädarna försvunnit från isarna, i stället ser man bilar, men det finns ju fortfarande också andra sätt att färdas. Med sparkstötting t ex. En som med entusiasm använde sparkstöttingen var en av det här århundradets främsta svenska diktare som mot slutet av 30-talet slagit sig ner i Saltsjöbaden, Vilhelm Ekelund. Han var skåning, men det var vintrarna och isarna han uppskattade här ute. Den som lockat honom hit tycks ha varit Oskar Bergman, målaren som sedan sekelskiftet i stort sett var bofast i Saltsjöbaden, till vars galleri av legendariska figurer han hör.

I sina brev återkommer Ekelund ofta till sina äventyr på isen. I februari 1937 skriver han att han varit sjuk men tillfrisknat under den angenäma "februari-vinter-våren med ekorrsmacket och solskenet och talgoxväsendet. -- - Jag har köpt mig en sparkstötting och befinner mig dagligen om förmiddagarna ett par timmar ute på fjärdarna kring Värmdö- och Ingarö-landen, och känner mig som i St. Moritz --- och 23-årig! Det var det bästa jag haft av hela Stockholmslivet! Mätte isen ligga till Midsommar, minst!"

En nyårsafton skriver han: "Gud vare lov för vintern! Snön ligger nära en meter hög, och man möter i skogarna gammaldags slädar alldeles som i barndomen. Baggens-fjärd har helt och hållet lagt sig - fast ännu får man ju vara något försiktig. Men det kan vara svårt nog ibland att hejda sig med sparkstöttingen, i synnerhet då vinden skjuter på åt Dalaröhållet."

En marsdag 1940 heter det om vinterföret. "Då och då är det hård skare, så att man kan susa iväg - t ex på den härliga Erstaviken - med vindens fart. Nu väntar jag på tö och sedan starka nattfroster. Så blir det stora spegelblanka sträckor på sjön - och däremellan skarsnö, som man riktigt kan ta sats på. Det är det finaste av alltihopa."

Ekelund var ju en grubblare och enstöring, och det är sällsynt att han visar en så pojkkaktig livslust som i dessa friska vinterglimtar.

En isglimt av annat slag får man i Anders Frideens skärgårdsberättelse från 1924. En ung man kom seglande... Frideen var lärare på Utö. Han berättar om en gammal präst som kommer förbi på långfärdsskridskor på väg mot Saltsjöbaden. "Han åkte säkert med långa kraftiga skär, och ingen skulle kunna tro att det var en sjuttiotvåårig man. Från Saltsjöbadshållet kom en hel flottilj av isjakter, och emellan dem kryssade snabba skridskoseglare. Det var enastående vackert med de många vita seglen mot den mörka isen."

Men Saltsjöbaden har naturligtvis också prisats för sin skönhet sommartid. Vilhelm Ekelund noterar att han saknar utsikter men finner naturen i det hela skön och frodig, med en utomordentlig blomsterrikedom. En exotisk resenär, den kinesiske politikern K'ang Yu Wei, kom till Saltsjöbaden en höstdag 1904 och blev alldeles hänförd. Han hade tvingats i landsflykt och reste jorden runt med sin familj och en stab av tjänstefolk. Men Sverige och i synnerhet Saltsjöbaden blev en höjdpunkt under hans reseliv. "Sverige är det fagraste landet på jorden. Saltsjöbaden är den fagraste nejden i Sverige. --- Om Kina icke hotades av undergång --- skulle jag kunna leva lycklig här utan att anfäktas av hemlängtan. Vad mer kunde jag begära än att få åldras här?"

Så blev det nu inte, men han återvände 1906 och köpte en villa på Korsholmen utanför Älgö. På ön bodde då också fiskaren Helge Nyholm och hans far. I en bandinspelning från 1971 som publicerats i hembygdsföreningens meddelanden berättar Helge Nyholm om sina kinesiska grannar. En gång var han ute och seglade isjakt med några av dem.

"Jag hade en omodern isjakt, som man kunde vara en sju, åtta, tio på. Då var det fina isar på Baggen, och de körde foror från Beatelund över till Saltsjöbaden, hade buskrader över, stora granbuskar. Då åkte vi förbi just där och det var en bonde som körde just där. Det gick ju undan med isjakten och seglena slog och hästen började skena --- det såg otäckt ut. Bonden stod på flaket och höll sig i tömmarna, jag måste köra därifrån, annars hade han kunnat kört ihjäl sig. Mr K'ang och ett par kinesiska och engelska damer han hade med sig satt under ett par stora fällar. Mr K'ang satt bara och klappade händerna: Mycke loligt, mycke loligt, mycke loligt!" Sen fick jag ett schweiziskt ur, mycket stiligt, av honom."

Mr K'ang förde en resedagbok och ett utdrag ur den, K'ang Yu Weis svenska resa, utgavs 1970 i översättning av professorn i kinesiska Göran Malmqvist. Där finns också några Sånger till Saltsjöbaden. En av dem heter En iakttagelse:

I regnbågsfärgade dräkter spatsera tjänsteflickorna
 --- deras hy är vit som vitaste jade
 Med blommor i håret vila de en stund på hållarna
 Strövande fram och tillbaka längs stranden
 Plocka de blommor medan de rasta herrskapens hundar

En annan av sångerna har titeln Skriven vid midnatt efter ett operabesök i
 huvudstaden:

Efter operabesöket seglade vi med nattlig färja
 Tåget förde oss sedan ett hundra li över bergen
 Oräkneliga villor ligga spridda bland kullarna
 Månskenet glänser som frost över havets öar

Efter K'ang Yu Weis avresa hölls det auktion på de saker han lämnat kvar.
 Anders Österling berättar i sin memoarbok Minnets vägar att han bevistade
 auktionen och att han hade sällskap med George Bernard Shaw, den engelske
 dramatikern som just då bodde på Grand.

Den främste lovprisaren av Saltsjöbaden sommartid är ändå Evert Taube i
 visor som Morgonsång på Baggensfjärden vid utfärd genom Stäket och
 Sommarnatt, den vals som börjar Kom i min famn och där det sedan heter:

Fönsterna öppnas mot sommarnatten,
 blommorna dofta och fjärdens vatten
 speglar den stigande månen
 som röd över Ingaröskogen står.
 Vinden har somnat i båtarnas segel,
 ut över Baggensfjärdens spegel
 tonerna ila,
 måsarna vila
 tysta i månens ljus.

Men Evert Taube har också skrivit ett par andra visor från Saltsjöbaden, tillkomna på 1920-talet. De är tillägnade Filip Månsson, också han en legendarisk lokalfigur som har en gata uppkallad efter sig på höjden vid Tattbybron. Han var dekorationsmålare och ägde en verkstad med 200 anställda. Han utförde den dekorativa utsmyckningen av Uppenbarelsekyrkan och hade över huvud taget mängder av uppdrag, inte minst när Stockholms stadshus byggdes. Han var en högt ansedd konstnär och en originell person, okonventionell utan att vara stötande, har det sagts. Hans tal kännetecknades av fantasifulle krumelurer och det har Taube tagit fasta på i sina visor. Den ena heter Al fresco och tillkom i samband med Matteuskyrkans renovering som avslutades 1925 och där Månsson medverkade, den andra heter Herr Filip Månsson träder i gemaken och är förlagd till hans villa i Tattby eller Tattarby som han tydligen själv föredrog att säga. Den avslutas med en badscen:

Herr Philips toffel knarrar i gemaken
i Tattarby, på Tattby höga topp.
Han lade sina kläder och stod naken
och i sin sköna rosengård han lopp.
- Naturligen så utan
den allra minsta tråd,
med mina sjutti somrar
jag träder i min gård,
på min strand, i mitt land, bland mina rosor.

Herr Filip träder i den klara bölja
i Tattarby, på Tattby höga topp.
Nu månde man sig löga och avskölja
och vårda väl sin gamla mänskokropp.

- Friskhurtelig så renlig
ur havets svala djup
uppstiger så till frukost
och tager oss en sup.

Tack, min strand, tack, mitt land, tack, mina rosor!

En av dem som deltog i dessa badmorgnar var Gösta Blohm, tandläkaren som visste mer om det gågna Saltsjöbaden än någon annan och vars bok om Saltsjöbaden är en hembygdsklassiker. Jag hörde honom sjunga den här visan, och den var även musikaliskt helt charmerande.

Naturligtvis finns det mycket annat att säga om det litterära Saltsjöbaden. Här skrev Martin Koch romanen Guds vackra värld, här bodde Harry och Moa Martinson i en liten lägenhet vid Igelboda vid mitten av 30-talet, här höll Karl Gerhard hov och här skrev Eyvind Johnson några av sina främsta romaner. På Grand, på Badhotellet och på Vår gård har många författare vistats kortare och längre tider, bland dem många internationella berömdheter.

På Grand bodde Gustav Fröding med sin syster Cecilia under sin skärgårdssommar 1896, då Stänk och flickor finputsades för att sedan med dikten En morgondröm vålla en sådan sedlighetsskandal. När Fröding på gamla dar bodde på Djurgården under uppsikt av en sjuksköterska, ville han en dag promenera ut till Saltsjöbaden och gjorde det också.

Men om Saltsjöbaden, om vardagslivet och nutidslivet, har inte många skrivit. Till undantagen hör Lars Ardelius som vistades här ute som barn, där släktingar till honom hade en affär, och Inger Brattström i sina ungdomsböcker. Per Wästbergs roman Halva kungariket från 1955 börjar med att huvudpersonen stiger av tåget och tar in på Grand hotell och i fortsättningen talas det ofta om olika ställen i Saltsjöbaden. När jag läste boken försökte jag förgäves få någon ordning på topografin. När jag sedermera frågade Per Wästberg, fick jag veta att han skrivit romanen under ett studieår i Amerika och att han nätt och jämnt satt sin fot i Saltsjöbaden.

Kanske är Runa Brars fantasifulla och originella roman Ett litet välsignat folk den enda skönlitterära bok som helt bygger på minnen från Saltsjöbaden. Förlagan till det hus hon skildrar står alltjämt kvar vid Vikvägen.